

Jari Sedergren

FILMIRIITA 1941—1944

Toista maailmansotaa käydessään Saksalla oli selvät ajatukset eurooppalaisen elokuvan kehittämiseksi ja haltuun ottamiseksi. Ideologisten sodanpäämääriensä toteuttamiseksi saksalaiset järjestivät kansainväliset kulttuurisuhteet vastaamaan "Uuden Euroopan" mallia. Toimintaa organisoivat kesästä 1941 lähtien Kansainvälinen Filmikamari (IFK), jonka 1939 keskeytynyt toiminta viritettiin uudelleen täyteen vauhtiinsa kesäkuussa 1941. Liiton kotipaikka oli Berliini.¹ Elokuva-alan järjestäytymistä muistuttaa myös journalistien ja kirjailijoiden järjestäytyminen "eurooppalaisen" keskusjärjestön alaiseksi.

Heinäkuussa 1941 Berliinissä pidetyssä kokouksessa IFK:n johtoon valittiin italialainen kreivi Volpi di Misurata. Järjestön vahva mies oli kuitenkin liiton sihteeri, Saksan filmikamarin varapresidentti Karl Melzer. Järjestö asetettiin palvelemaan Saksan politiikkaa, jonka tärkein poliittinen tavoite elokuva-alalla oli vuoden 1941 heinäkuusta alkaen amerikkalaisen ja englantilaisten elokuvien poistaminen tyystin Euroopan markkinoilta. Hankaliksi tapauksiksi osoittautuivat Saksan vihollismaita lukuunottamatta puolueettomat maat. Sveitsi, Espanja, Portugali ja Ruotsi eivät halunneet asettaa englantilaisia ja amerikkalaisia elokuvia esityskieltoon.² Suomessa tilanteesta vallitsi kahdenlaista ilmaa.

Elokuvasensuuriin ei kohdistunut keväällä 1942 jatkuva saksalaispainostusta, päinvastoin kuin muuhun suomalaiseen sensuuriin. Syynä tähän oli epäilemättä saksalaisen sotapropagandan vapaa virtaaminen jatkosodan alusta lähtien Suomen markkinoille. Saksalaisten toiminta keskittyikin sen pahimman kilpailijan, Yhdysvaltojen, elokuvapropagandan pois pitämiseen Suomen markkinoilta. Virallisen poliittisen painostuksen jäätyä vähäiseksi IFK:n linjalle ankkuroitunut elokuva-alan saksalaissuuntaus yritti ajaa saksalaismyönteistä linjaa läpi yksityisten kanavien kautta. Elokuvaläpitiikan avainasemassa sijainneessa Suomen Filmikamarissa taisteltiin ankarasti päätösvallosta.

Kun Saksan politiikan perusta oli sitoa Suomi entistä tiukemmin Saksaan, niin Yhdysvaltojen perimmäinen tavoite keväällä 1942 oli estää suomalaisten osallistuminen Saksan tulevaan offensiiviin Neuvostoliittoa vastaan. Amerikkalaiset eivät voineet aluksi käyttää kovia otteita, sillä Suomelle myönteinen mielipideilmasto Yhdysvalloissa ei sallinut esimerkiksi diplomaattisuhteiden katkaisemista. Tuomo Polvisen mukaan myös Helsingin lähetystö oli amerikkalaisille hyödyllinen propaganda- ja informaatiokeskus.³

Amerikkalaisten propagandassa oli keskeistä erityisesti joulukuussa 1941 Pearl Harborin hyök-

käyksestä alkanut Tyynen meren sota. Pyrkimykset vaikuttaa suomalaiseseen lehdistöön olivat epäonnistuneet surkeasti, sillä Yhdysvaltojen Helsingin-lähetystön tarjoama aineisto ei juurikaan mennyt lehtien seulan läpi vuonna 1942. Amerikkalaisten oli päinvastoin tyydyttävä seuraamaan suomalaisten lehtien kirjoittelun innostunutta suhtautumista Japanin voittokulkuun. Se oli noussut entistä selvemmin esiin, kun Saksan sotamenestys ei ollut antanut muuten aihetta “akselille” myönteiseen kirjoitteluun. Suomalaiset lehdet julkaisivat lähetystön tarjoamasta materiaalista vain muuttaman henkilökuvan.

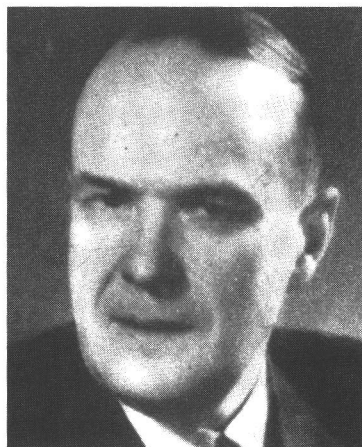
Kun amerikkalaiset eivät voineet käyttää Suomen-propagandassaan radiota, propagandan keinovalikoima hupeni lähes tyhjiin. Jäljelle jäi vain elokuva. Vain kansan suosiossa paistattelevan elokuvan avulla amerikkalaiset saattoivat pysyä esillä julkisuudessa sotaa käyvässä Suomessa.

Saksalaiset olivat tietysti tajunneet tämän. Kun Saksan Suomen-lähettiläs Wipert von Blücher kysyi ulkoministeri Rolf Wittingiltä kesäkuussa 1942 amerikkalaispropagandan vaikutuksesta Suomessa, tämä kielsi sillä olevan mitään merkitystä.⁴ Lähettiläs saattoi tarkoittaa kysymyksellään oikeastaan vain elokuvia. Ehkä ulkoministerin propagandaa kohtaan osoittaman — poliittisesti tarkoituksellisen vai tarkoituksettoman — välinpitämättömyyden vuoksi painostusta amerikkalais-elokuvien esittämisen kieltämiseksi ei tuotu esille virallisia kanavia käyttäen kovin usein.

Elokuva-alalla saksalaisten pyrkimyksille oli tarjolla myös epävirallinen väylä, joka olisi voinut osoittautua yhtä tehokkaaksi. Amerikkalaisten propaganda- ja informaatiotoiminnalle voitiin panna kapuloita rattaisiin ns. filmiriidan avulla. Filmiriidalla tarkoitetaan Suomen elokuva-alan saksalaissuuntaukseen kuuluneiden alunperin saksalaislähtöistä pyrkimystä kieltää angloamerikkalaiset elokuvat Suomessa kokonaan. Se johti elokuva-alan täydelliseen kahtiajakautumiseen Suomessa vuonna 1942.

Boikotti tuodaan Suomeen

Suomi-Filmi Oy:n toimitusjohtaja ja Suomen Filmikamarin puheenjohtaja Matti Schreck sekä SFK:n pääsihteeri, Suomen Kinolehden päätoimittaja Yrjö Rannikko hankkiutuvat suurempaa melua pitämättä IFK:n linjoille. Rannikko osal-

Matti Schreck

Yrjö Rannikko

listui IFK:n kokoukseen heinäkuussa 1941 ja toi sieltä Suomeen saksalaisperäisen suunnitelman englantilaisten ja amerikkalaisten elokuvien kieltämiseksi vuoden 1942 heinäkuun alusta alkaen. Kansainvälisellä tasolla suunnitelma lyötiin lukoon IFK:n kokouksessa Münchenissä 26.11.1941, missä Suomea edustivat Rannikko ja Schreck. Suomessa epäselvällä tavalla kokoonkutsuttu ja pöytäkirjaksi dokumentoitu Filmikamarin hallituksen kokous hyväksyi joulukuussa IFK:n kieltoa merkinneen päätöslauselman.⁵

Tapahtumat etenivät Suomessa myös valtiollisen ulkopoliittikan tasolla. Ulkoministeriön poliittisen osaston päällikkö Asko Ivalo oli ottanut yhteyttä Continental Filmsin toimitusjohtajaan Veli Paasikiveen, jotta “diplomaattinen katastrofi” vältettäisiin. Työjuhdaksi suostui lakitieteen tohtori Ensio Hiitonen.⁶ Kun sitten Filmikamarin hallitus toi asian liittokokoukseen helmikuussa 1942, niukka enemmistö äänesti äänin 103—95 päätöksen lykkäämisen puolesta.

Tulos yllätti SFK:n saksalaissuuntautuneen johdon ja se erosi tehtävistään. Äänestyksessä voitaneiden argumentti oli, ettei teatterinomistajille kuulunut maan ulkopoliitiikan teko. Boikotista kokouksessa päätettäessä “äänestettäisiin (huom! äänestettäisiin) koko maata koskevasta ulkopoliittisesta asiasta, puhumattakaan siitä, että äänestettäisiin yksityiseen ulottuvasta elinkeinokysymyksestä”. Boikotin vastaisia perusteluja kokouksessa etsittiin myös taloudesta; amerikkalaiselokuvat olivat teattereiden suosituinta ja tuottoisinta antia.⁷

Vastapuoli argumentoi toisin. Kokouksessa epäiltiin amerikkalaisten elokuvien saaman ulkopoliittisen tuen totuudellisuutta. Väitettiin kokouksen puheenvuoroissa parhaimmillaan sitäkin, ettei hallituksella edes olisi ollut ulkoasiainvaliokuntaa. Itse yhteydenottoa, jota sitäkin epäiltiin välillä olemattomaksi, kuvattiin “epäviralliseksi tiedoksi”. Boikotin sanottiin olevan “sisäinen asia”.⁸ Äänestyksessä hävinneille elokuva-alan tuottajille merkittävä Saksaa tukeva tosiasia oli, että sieltä tuotiin raakafilmi, laboratoriotarvikkeet ja yksin projektorien kinohiiletkin.⁹ Muodollisesti SFK:n kokous päätti vain asian lykkäämisestä. Niukka äänestystulos takasi sen, että ratkaisevaa toukokuiseen kokoukseen valmistauduttiin molemmilla puolilla “juntaamalla” perusteellisesti.

Boikottihankkeen käsittely lehdistössä oli ongelma myös Valtion Tiedotuslaitoksen lehtisensuurille. Sensuuri pyrki peittelemään kotirintaman hajoamiseen viittaavan riidan kokonaan. Sensuurin työtä vaikeutti se, että toisen osapuolen argumentointi kohdistui Yhdysvaltojen etua vastaan.

Suomen Sosialidemokraatin aloittama kirjoittelu SFK:n hallituksen erosta kiellettiin heti kokouksen jälkeen 8. päivänä helmikuuta. Kolmea päivää myöhemmin VTL antoi yksityiskohtaiset ohjeet. Kieltoistalle joutuivat uutisointi sekä amerikkalaisen elokuvan tuontikiellosta että filmikamarin hallituksen erosta. Myöskään haastatteluita ammattimiesten tai yleisön suhtautumisesta amerikkalaiseen elokuvaan ei enää saanut tehdä. Yrityksistäkin määrättiin ilmoitettavaksi Valtion tiedotuslaitokseen maisteri Lauri Postille.¹⁰

Yhdysvallat ja filmiriita

Paikallinen Paramountin edustaja oli ottanut kieltoasiassa yhteyttä Yhdysvaltojen Helsingin-lähetystöön. SFK:n linjausta väärin ennakoiden edus-

taja varoitti amerikkalaisdiplomaatteja, ettei Suomessa ilmeisesti tulla esittämään yhdysvaltalaisia elokuvia heinäkuun alusta lähtien. Saksa oli uhanut lopettaa raakafilmin ja tarpeellisten elokuvatarvikkeiden tuonnin Suomeen, jos boikottiin ei suostuttaisi.¹¹

IFK:n saksalainen edustaja — luultavimmin tri Oswald Camman — oli salaa vieraillut Helsingissä esittelemässä boikottia. Saksalainen oli pian jatkanut matkaansa Tukholmaan, jossa Ruotsin elokuvapiirejä oli painostettu samalla tavalla. Ruotsalaiset olivat kuitenkin onnistuneet estämään saksalaispaineen suomalaisia paremmin, olihan heillä oli mahdollisuus saada elokuvateollisuuden kannalta välttämätöntä raakafilmiä Englannista tai Yhdysvalloista. Saksalaiset olivat ryhtyneet voimakkaisiin painostustoimiin, sillä ruotsalaisten Berliinissä sijainneet amerikkalaisfilmien varastot oli takavarikoitu, vaikka ne olivat ruotsalaista omaisuutta.¹² Vain neljä päivää myöhemmin State Department raportoi Suomen tilanteesta “Haysin organisaatiolle”, joka oli amerikkalaisen suurten elokuvayhtiöiden yhteisjärjestö.¹³

Yhdysvaltojen lähetystösihteeri Robert McClintock otti 17.2. yhteyttä “epävirallisesti” ulkoministeriön kaupallisen osaston päällikköön. Osastopäällikkö Tauno Jalanti vakuutti, ettei hänen osastollaan ollut pienintäkään syytä vastustaa amerikkalaiselokuvien maahantuontia, kun vain annettuja säännöksiä, mm. lisenssisäännöksiä noudatetaan. Sen sijaan valuutan löytäminen elokuvaoikeuksien maksamiseen saattaisi olla ongelmallista. Lähetystösihteeri esitti ratkaisuksi, että Yhdysvalloissa sodan vuoksi jäädytettyjä varoja voitaisiin ehkä käyttää tällaisiin tarkoituksiin, minkä Jalanti saattoi heti hyväksyä. McClintockin mukaan osastopäällikkö “sanoi suoraan”, että amerikkalaiselokuvien esittäminen oli poliittinen kysymys ja että saksalaiset saattaisivat hyvinkin onnistua estämään amerikkalaisten filmien esittämisen Suomessa. Kaupallisen osaston päällikkö lisäsi, että samanlaisia vaatimuksia oli esitetty Ruotsin ja Suomen lisäksi myös Sveitsille, Portugalille ja Unkarille.¹⁴

Koska Jalanti oli myöntänyt asian poliittisuuden, lähetystösihteeri soitti 19.2. asiasta yhä “epävirallisesti” ulkoministeriön poliittisen osaston päällikölle Asko Ivalolle. Ivalo kertoi McClintockille, että Suomen hallitukseen ei ollut otettu yhteyttä kieltoasiassa Saksan hallituksesta tai IFK:sta. Teknisesti asia oli kaupallinen, Ivalo väit-

Warner Brosin tuottama Confessions of a Nazi Spy (1939) valmistui jo ennen filmiriidan alkua, mutta se on ehkä ilmeisimpiä Yhdysvalloissa tehtyjä anti-natsi-elokuvia ennen kuin Yhdysvallat liittyi sotaan. Saksalaiset onnistuivat estämään elokuvan esittämisen mm. Italiassa ja Japanissa.

ti, mutta joutui jatkokeskustelussa myöntämään, että Saksan pyrkimys estää amerikkalaisten filmien esittäminen ei suinkaan ollut pelkästään kaupallinen asia. Haastattelijan vaikutelma oli sama kuin Jalannin jututtamisen jälkeen: olisi valitettavaa, mikäli suomalaiset pakotettaisiin luopumaan amerikkalaisista elokuvista. Lähetystön mielikuva oli, että raakafilmiingelman ratkaiseminen voisi rohkaista Suomen hallitusta tukemaan Filmikamarin uutta hallitusta, joka vastusti saksalaisten vaatimuksia. Lähetystössä pääteltiin, että "näin Suomen hallitus saisi mahdollisuuden osoittaa riippumattomuuttaan Saksasta eikä hallituksen silti tarvitsisi ottaa liian suuria riskejä". Yhdysvaltojen Suomen-lähettiläs Arthur C. Schoenfeld ehdotti kotimaahansa, että Suomelle taattaisiin "kohtuullinen määrä raakafilmiä".¹⁵

State Department loi suuntaviivat Suomessa harjoitettavalle propagandalle maaliskuussa 1942. Asiaa koskevassa muistiossa todettiin Suomessa

elokuva-alan jakaantuminen saksalais- ja amerikkalaissuuntautuneisiin. Jälkimmäiset olivat koontuessaan lähetystön edustajan läsnäollessa päättäneet jatkaa amerikkalaisten elokuvien esittämistä Suomessa. McClintock oli silloin luvannut amerikkalaisten jatkavan raakafilmin toimituksia Suomeen. State Departmentin kokouksissa Washingtonissa esitettiin kaksi vaihtoehtoa. Hylätyksi tuli vaihtoehto, jossa Saksan olisi annettu dominoida elokuvamarkkinoita, kunnes suomalainen yleisö olisi tullut "tietoisiksi saksalaisen vaikutuksen kasvusta jokapäiväisessä suomalaisessa ajattelussa". Vaihtoehto hylättiin, koska silloin suomalaisella yleisöllä ei olisi ollut mahdollista "verrata amerikkalaisen ja saksalaisen elokuvan laatua". Lisäksi amerikkalaisvirkamiehille oli juolahtanut mieleen, että "elokuviin sisältyvä satunnainen propaganda saattaisi silloin tällöin mennä läpi". State Departmentin Suomen asioista vastaava virkamies L. Randolph Higgs kirjasi muis-

Werner Dahl

Risto Orko

tionsa loppupäätelmäksi, että psykologisen sodankäynnin näkökulmasta raakafilmin toimittamista Suomeen kannattaa tukea.¹⁶

Rintama oli sekaisin myös IFK:n sisällä. Huh-
tikuussa 1942 Rooman kokouksessa amerikkalaisten ja englantilaisten elokuvien esityskiellon toimeenpanoa lykättiin alkavaksi vasta seuraavan vuoden alusta. Vaikka päätös rajautui koskemaan vain amerikkalaisia ja englantilaisia ”kiihoitusfilmejä”, Suomessa näytetään puhutun enimmäkseen kaikkien alkuperältään angloamerikkalaisten elokuvien kieltämisestä.

Saksa pystyi panemaan toimeen haluamansa rajoitukset käytäntöön vain alueilla, jotka kuuluivat Suur-Saksaan. Puolueettomat maat eivät halunneet ryhtyä boikottiin. Espanjan ja Ruotsin Rooman kokouksessa yksiselitteisesti ilmoitettu kanta ja myös Sveitsin tosiasiallinen kieltäytymisen olivat siitä selviä osoituksia. Suomessa ame-

rikkalaisten elokuvien täyskieltoa esittäneet ja sen myötä itsensä hankalaan järjestöpoliittiseen tilanteeseen ajaneet edustivat tiukempaa linjaa kuin IFK kirjaimellisesti oli vaatinut.¹⁷ Suomessa voitiinkin toisin ajatellen kysyä, miksi konferenssin suomalaisedustajat eivät olleet ilmoittaneet, ”että yleinen mielipide Suomen teatterien omistajain piirissä on sama kuin Espanjan ja Ruotsin”.¹⁸

SFK:n jäsenille amerikkalaissuuntauksen saamista valtiovallan poliittisesta tuesta ilmoitettiin filmikamarin huhtikuuisessa kiertokirjeessä hyvissä ajoin ennen jatkovuosis kokousta: ”Päivää ennen Fk:n 7.2. pidettyä ylimääräistä kokousta ilmoitti valtioneuvoston ulkoasiainvaliokunta,...., että k.o. asia on puhtaasti poliittisuontoinen ja että asian käsittely kokouksessa kielletään... Myöhemmin on valtioneuvoston taholta ilmoitettu, että se katsoo, ettei ole minkäänlaista syytä kieltää amerikkalaisten filmien esitystä ja että amerikkalaisten filmien tuontia varten myönnetään (lisensejä J.S.) vastaisuudessa samassa määrin kuin edellisenä vuonnakin, mikä on myös tapahtunut.”¹⁹

Filmikamarin amerikkalaissuuntaus saattoi lukea edukseen sen, että USA:n lähetystöstä oli saatu lupaus, jonka mukaan raakafilmiä saadaan ”jonkin verran”. McClintockin ja Schoenfeldin yrityksistä huolimatta lupaus oli vielä katteeton, vaikka asialle oli saatu maaliskuussa jopa brittihallituksen hyväksyminen. Aktiivinen McClintock painotti hallitukselleen toistuvasti asian tärkeyttä: ”Nyt kun Saksan vaikutus Suomessa on kasvanut sellaiseksi, että kaikki muut paitsi huonot uutiset USA:sta pimennetään, on tärkeää, että amerikkalaisnäkemys voitaisiin heijastaa suomalaiselle yleisölle amerikkalaiselokuvien avulla.”²⁰

Vasta päivää ennen SFK:n kokousta toukokuussa 1942 Yhdysvaltojen ulkoministeri Cordell Hull sähköitti lähetystöön luvan ilmoittaa sopiville henkilöille, että raakafilmiä saadaan viedä Suomen elokuvateollisuutta varten kohtuullinen määrä, ”minimum legitimate requirements”.²¹ Ilmoittaessaan ilouutisen SFK:lle McClintock sai tietää samalla, että Suomen hallitus ei vastustanut amerikkalaisten elokuvien maahantuontia, ellei maksuksi vaadittu vieraita valuuttoja. McClintockin Jalannille hahmottelema malli oli siis hyväksytty. Kun kustannukset olivat noin 200 dollaria elokuvalta, ei ollut syytä ryhtyä ”pihtaamaan”, kuten Schoenfeld asian sananmukaisesti raportissaan ilmaisi. Tämä oli tehtävä selväksi amerikkalaisille elokuvayhtiöille.²²

Toukokuun 28. päivänä järjestetyssä SFK:n ylimääräisessä kokouksessa tulos oli yllättävän selvä. Amerikkalaiselokuvia halusi esittää varsinaista päätöstä edelleen lykkäämällä reilu enemmistö (äänestystulos oli 148—60).²³ Kokouksessa harjoitetun ja siis onnistuneen junttapolitiikan keskeisiä elementtejä olivat väitteet ulkopoliittisesta tuesta: amerikkalaiselokuvien vapaan esittämisen kannalla sanottiin olevan niin ulkoasiainministeriön virkamiesten kuin hallituksen ulkoasiainvaliokunnanakin. Nuoresta sosiaalidemokraattisesta lakimiehestä ja entisestä diplomaatista, lakitieteen tohtori Ensio Hiitosesta, tehtiin Suomen Filmikamarin toimitusjohtaja/asiamies. Hiitonen oli henkeen ja vereen amerikkalaisten elokuvien esittämisen kannalla. Saksalaissuuntaus, jonka puhemiehiä kokouksessa olivat Yrjö Rannikko, Matti Schreck ja Risto Orko, erosivat filmikamarista.²⁴ Heidän mukanaan Suomen Filmikamarista irtosivat ennen kaikkea elokuvien tuottajayhtiöt. Amerikkalaisuuntausta tukivat erityisesti elokuvateattereiden omistajat mutta myös vuokraajat.

Amerikkalaisia informoitiin heti SFK:n kokouksen jälkeen. Suomi-Filmin ja ehkä Adams-filmin politiikaksi ounasteltiin, ettei amerikkalaiselokuvia esittäville enää jaettaisi suurimpien tuotantoyhtiöiden kotimaista tuotantoa. Se aiheuttaisi teattereille suuren taloudellisen tappion. Schoenfeld ymmärsi, että kysymys oli juuri raakafilmitä. Se, jolla oli raakafilmiä, määräsi elokuvapolitiikasta Suomessa. Lähettilään arvion mukaan Suomen suurin elokuvayhtiö ei voisi saada raakafilmiä pitkällä tähtäimellä muualta kuin Yhdysvalloista. Ajan myötä Suomi-Filmin oli lähettilään mielestä joko vaihdettava sen hetkistä antiamerikkalaista asennettaan tai jatkettava ilman raakafilmiä. Ilman asenteen muokkaukseen sopivaa materiaalia, raakafilmiä, amerikkalaisten ainoa mahdollisuus oli yrittää saada markkinoille niin monta yhdysvaltalaisista viihde-elokuvaa kuin mahdollista.²⁵

Pian filmikamarin toukokuun kokouksen jälkeen, 29. päivänä toukokuuta, sensuuri uusi helmikuisen kirjoituskiekkon, mutta huomautti Aamulehden kirjoituksen samalta päivältä olleen sallittu ja totesi mahdolliseksi kirjoittaa vastaavansalaisia uutisia myöhemminkin. Silloin oli kuitenkin käännettävä sensuuritoimiston tai tarkastusjaoston puoleen. VTL:n tarkastusjaoston johtajan Kustaa Vilkunan mukaan saksalaisten painostus oli valjastettu taitavasti palvelemaan yksityistaloutta, eikä valtion tarvinnut määritellä kantaansa ul-

kopoliittisesti visaiseen ongelmaan muuten kuin sensuurin toiminnalla.²⁶

Heinäkuussa 1942 SFK:sta eronneet perustivat uuden kattojärjestön, Suomen Filmiliiton (SFL), joka ilmoitti olevansa "solidaarinen eurooppalaisten filmiyhtiöiden kanssa". SFL hankkiutui syyskuussa IFK:n jäseneksi samalla, kun SFK erotettiin siitä. Suurimmat elokuvayhtiöt, Suomen Filmiteollisuus ja Suomi-Filmi Oy, ilmoittivat uuden liiton perustamisen taloudelliseksi syyksi raakafilmin saannin turvaamisen. Esitetyt perustelut elokuva-alan kahtiajakautumiselle olivat kuitenkin selvästi myös ideologiset. SFL:n pää-äänenkantajan, Suomen Kinolehden sivuilla rakennettiin "uuden Euroopan elokuvaa"²⁷, ja yllyttiin jopa ajamaan "ei-kansallisia" elokuva-alan ihmisiä ulos suomalaisesta elokuvayrittämisestä.²⁸ IFK:n jaostoissa suomalaisia edustivat kotimaisten suuryhtiöiden kärkinimet: Suomi-Filmi Oy:n toimitusjohtaja Matti Schreck ja johtaja Risto Orko, Suomen Filmiteollisuuden johtaja Werner Dahl ja SFL:n pääsihteeri Yrjö Rannikko.

Filmikamari vähätteli heinäkuisessa tiedotteessaan SFL:n merkitystä. Heti toukokuussa SFK:sta eronneita oli 15 eli 7% jäsenistä. SFK korosti myös olevansa IFK:n jäsen ja ilmoitti olevansa valmis neuvottelemaan IFK:n kanssa. Toukokuisten tietojen mukaan neuvonpidon piti alkaa loka-kuussa, jolloin tohtori Cammanin oli kerrottu vierailevan Suomessa. SFK:n taktiikkana oli elokuva-tuonnin asteittainen supistaminen noin puoleen rauhanaikaisesta IFK:n ulkopuolisesta tuonnista, mistä vähennettäisiin vielä neljännes vuoden 1943 alussa.²⁹ Epäilemättä keskusteluissa ja matematiikassa olisi voitu käyttää hyväksi sitä tosiasiaa, että saksalaisboikotin toinen osatekijä, englantilaiset elokuvat, oli käytännössä kielletty jo vuoden 1941 lopussa Englannin julistettua sodan Suomelle.

Valtion tiedotuslaitoksen tarkastusjaosto reagoi filmiriitaan jälleen elokuussa, jolloin myös päämaja puuttui asiaan. Tiedustelujaoston sensuuritoimiston salaisissa tarkastustoiminnan lisäohjeissa kirjoittelu amerikkalaisten filmien esittämisestä Suomessa kiellettiin kokonaan.³⁰

Kansainvälinen Filmikamari erotti SFK:n jäsenyydestään ja otti tilalle Suomen Filmiliiton 2.9.1942. Syyskuun lopussa suomalaisten ja IFK:n välisissä neuvotteluissa oli päädytty kompromissiin: amerikkalaisten elokuvien tuonti lopetettaisiin heti, mutta niitä saataisiin esittää 31.3.1943

Sensuurin toimia vuonna 1942

asti ja vielä tuon päivämäärän jälkeenkin, jos teattereiden taloudellinen tilanne sitä ehdottomasti vaatisi. Tuloksesta kuultuaan IFK ilmoitti kuitenkin, että Camman oli ylittänyt neuvotteluvaltuutensa ja vain IFK:n pääsihteerillä Karl Melzerillä oli valtuudet neuvotella asiasta.³¹

VTL:n tarkastusjaoston varapäällikkö Erkki Itkonen kertoi esitelmässään 12.9. lehtien päätoimittajille tilanteesta. Kiistan ulkopoliittisten ulottuvuuksien yksityiskohdat piilotettiin esitelmässä tarkoin: "Amerikkalaisten filmien esittämisestä Suomessa on meikäläisten filmivuokraajien kesken sukeutunut riitaa. Eräs ryhmä halusi filmit kiellettäväksi, enemmistön ollen tällaista toimenpidettä vastaan. Kiista yritti levitä sanomalehtienkin palstalle ja on herättänyt suurta huomiota. Tällä hetkellä on tämän arkaluontoisen poliittisiin suhdanteisiin pohjautuvat riitakysymyksen käsittely saatu rajoittumaan elokuvamiesten ammattilehtiin, ja sensuurin huolena on valvoa, ettei sitä päästä enää uittamaan päivälehtiin".³²

Suomen Filmikamarin erottaminen IFK:sta oli uutisnälkäiselle lehdistölle kuitenkin jälleen kerran liian hyvä uutinen. VTL:n tarkastusjaoston päällikkö Kustaa Vilkuna joutui 14. päivänä syyskuuta 1942 määräämään yksiselitteisesti, että "ulkopoliittisista syistä kielletään kaikenlainen n.s. filmiriidan käsittely".³³

Elokuva-alan saksalaissuuntauksen painostus koski suomalaisfilmien jakelurajoitusten lisäksi myös saksalaisia elokuvia. Marras-joulukuun vaihteessa 1942 Budapestissa pidetyn Kansainvälisen filmikamarin pääneuvoston kokouksen päätöksien perusteella, mitkä Suomen osalta vahvistettiin Suomen Filmiliiton yleisessä kokouksessa 12.12.1942, Adams-filmi ilmoitti lähettävänsä saksalaisen UFA-filmin uutiskatsauksia vain SFL:n jäsenille 1.1.1943 lähtien. IFK:n jäsenmaiden tuottamia elokuvia voitiin päätöksen mukaan myydä vain niille elokuvatuottajille ja -toimistoille, jotka kuuluivat jäsenmaan pääneuvostossa olevan edustajan osoittamiin järjestöihin. Kuten Kari Uusitalo on todennut, Suomessa valtaa käytti Suomen Filmiliiton pääsihteerä Yrjö Rannikko.³⁴ Vanhat amerikkalaisten elokuvien esitysvaaraukset saatiin kuitenkin pitää voimassa, mikä tarkoitti sitä, että teatterinomistajat tekivät niitä surutta taannehtivasti. Käytännössä tämänkaltainen taloudellisesti perusteltavissa oleva opportunisti lisäsi kaksoisjäsenyyttä — teatterin kannatti kuulua molempiin liittoihin.

Virallisesti amerikkalainen elokuva ei kärsinyt painostuksesta juurikaan ennen syksyä 1942. Syksyllä 1941 tarkastamo kielsi kaksi amerikkalais-elokuvaa, jotka olivat *Arise My Love / Lentävä reporterimme* (USA 1940) ja *Thunder afloat / Merien ukkonen* (USA 1940). Englanti oli ollut Suomen kanssa sodassa edellisvuoden joulukuusta asti. Se johti keväällä 1942 amerikkalaiselokuvan *Yankee in the R.A.F* (USA 1941) kieltämiseen. Toisen ja ainoan kerran vuonna 1942 sensuurin amerikkalainen näytelmäelokuva joutui toimenpiteiden kohteeksi heinäkuussa 1942, kun tarkastamo kielsi Warner Brosin Humphrey Bogart -filmin *High Sierra* (USA 1941) sen väkivaltaisuu- den perusteella.³⁵

High Sierran kiellon — kuten monet muutkin elokuvatarkastukseen liittyvät ulkopoliittisesti vaikeat päätökset sen jälkeen — filmitarkastamo onnistui ajoittamaan ulkopoliittiseen kriisitilanteeseen, tässä ajankohtaan, jolloin Yhdysvallat lopetti konsulaattitoiminnan Suomessa. Amerikkalaisten toimenpiteiden jälkeen protesteja ei näytetä esitetyn, kieltotapauksessa tavanomaisen filmilautakuntaan vetoamisen lisäksi.³⁶

Syksyllä 1942 päämajan ja saksalaisten yhteinen painostus ulottui lopulta myös mielialojen kannalta keskeiseen mediaan — elokuvaan. VTL:n tarkastusjaosto vaati elokuvien yleistarkastusta elokuun lopussa, eli vain viikko sen jälkeen, kun Päämajan sensuuroimiston laatima laajahko sensuuroiminnan "lisäohjeisto" oli otettu käyttöön. Asia eteni hallinnossa ripeästi, sillä jo lokakuun alussa saksalaisystävällisenä tunnettu sisäministeri Toivo Horelli määräsi sisäasiainministeriön yleiskirjeessä kaikki julkisuuteen aiotut filmit, jotka oli tarkastettu ennen jatkosodan alkua, jätettäväksi uudelleen tarkastettavaksi Valtion filmitarkastamoon. Elokuvia ei saanut esittää vuoden 1942 lokakuun puolenvälin jälkeen, ellei niille hankittu uutta esittämislupaa.

Uusintatarkastuksen suoritti lopulta VTL:n tarkastusjaosto, sillä säännöksistä ei löytynyt kohtaa, jonka tukemana tarkastamo olisi voinut kieltää muuttuneiden olosuhteiden vuoksi aiemmin hyväksymänsä elokuvan. Sääntöihin vetoamisen takana saattaa olla filmitarkastamossa tunnettu epäluulo tämänkaltaisia uusintatarkastuksia kohtaan. Aloitettu toimenpide oli varsin radikaali ja poikkeuksellinen eikä tarkastukseen käytetty työmääräkään ollut vähäinen.

Kaikkiaan VTL:n suorittamassa uusintatarkastuksessa syksyllä 1942 kiellettiin 50 elokuvaa. Kun jotkut nyt mukana olleista elokuvista oli kielletty jo aiemmissa tarkastuksissa, voi joidenkin elokuvien tuominen uusintatarkastukseen ilman toivoakaan läpipääsystä olla myös tarkoituksellista. Toisaalta sensuurin kannalta oli järkevää tehdä mahdollisimman kattava lista. Suuri osa kielletyistä elokuvista oli amerikkalaisia armeijan, laivaston ja ilmavoimien propagandana pidettäviä dokumentti- ja näytelmäelokuvia 1930-luvun loppupuolelta, mutta listalla oli myös kolme saksalaista, viisi ranskalaista, yksi italialainen ja löytyipä uusintatarkastukseen kiellettäväksi yksi venäläinenkinokuva. Kielletyiksi joutui selvi- en propagandaelokuvien lisäksi mm. elokuvia, joiden aihepiiri liittyi yleisesti Venäjään/Neuvostoliittoon tai brittiläiseen maailmaan.³⁷

Filmitarkastamo ei pystynyt valtuuksiensa puitteissa korjaamaan valitsemaansa linjaa ulkopoliitikkalle ja sisäiselle mielipiteenmuodostukselle sopivaksi, vaan tehtävä, jonka laajuutta on tutkimuskirjallisuudessa selvästi vähätelty, milloin sitä ei ole unohdettu kokonaan, annettiin suoraan poliittisen kontrollin alla olevalle VTL:lle. Uusintatarkastuksen merkitys VTL:lle saattoi olla siinä, että tiedotuslaitos saattoi kerralla ratkaista ongelmalliset suhteensa sotilaspiireihin — ja sen myötä saksalaisiin — myös elokuvaa koskevissa kiistakysymyksissä vain pari kuukautta sen jälkeen, kun lehdistöä koskevissa sensuuriasioissa oli päästy hyvään, tuon hetken poliittiset vaatimukset täytävään yhteisymmärrykseen.³⁸

Ennennäkemättömän laajan sensuuritoimenpiteen takana oli varmasti myös pyrkimys löytää elokuvien suurkuluttajille, rintamamiehille, nuorisolle ja muullekin väestölle sopivaa ja riittävän harmitonta huvia, jolla sodan arkipäivää voitaisiin piristää aiheuttamatta vaaraa sotaponnistuksille tai moraalille. Päämajalle uusintatarkastus antoi mahdollisuuden selittää saksalaisille, että sensuuri toimi yhä tehokkaasti aseveljeyden puolesta, olihan kiellettyjen elokuvien joukossa runsaasti amerikkalaisia propagandistisena pidettäviä filmejä. Todellisuudessa amerikkalaiselokuvien kohdalla suonenisku ei ollut kovin paha, sillä kielletyt elokuvat olivat suurimmalta osaltaan vanhoja, eikä niillä ehkä olisi ollut kovin suurta veto-voimaa muutenkaan. Toisin sanoen, laajasta sensuurioperaatiosta hyötyivät kaikki viranomaiset — edes jälkikäteiskritiikki ei ollut kovin voimakasta.

Sensuurin puuhatessa suuriskuaan amerikkalaiset halusivat erityisesti mahdollisuuden esittää omia uutisfilmejään suomalaisissa elokuvateattereissa. Sitä varten Ruotsissa olleista uutisfilmien negatiiveista tehtiin siellä valmiit kopiot ja ne lähetettiin Helsinkiin ”niin pian kuin mahdollista”.³⁹ Veli Paasikiven johtama Continental-filmi toi syyskuussa 1942 maahan Tukholmasta viisi amerikkalaista uutisfilmiä todennäköisesti Yhdysvaltojen lähetystön toivomuksesta. Niiden sensuurikohtaloa tarkkailemalla suomalaisten viranomaisten toimintatapaa voitiin arvioida myös Yhdysvaltojen lähetystössä. Uutisfilmejä oli edellisen kerran huonolla menestyksellä yritetty saada maahan puoli vuotta aiemmin.

Viranomaiset ryhtyivät amerikkalaisten uutisfilmien vuoksi myös hämäysoperaatioihin. Filmitarkastamo salli kaksi tarkastukseen tuodusta viidestä *United Newsreels* -yhtiön uutisfilmistä. Toinen elokuvista, jossa oli materiaalia mm. Midwayn meritaistelusta, tultaisiin esittämään elokuvateatteri Savoyssa Helsingissä.⁴⁰ Viikkoa myöhemmin suoritettua uusintatarkastuksessa, siis valitulle yleisölle suunnatun erikoisnäytännön jälkeen, sensori Antti Inkinen ja VTL:n tarkastusjaston apulaisjohtaja Erkki Itonen kielsivät elokuvat.⁴¹ Näin amerikkalaiset saivat esittää elokuvat yksityisnäytökseen verrattavissa erikoisnäytännössä kutsuvieraille, mutta eivät voineet esittää uutisfilmejä muualla. Kun kieltoa ei perusteltu millään, oli selvää, etteivät amerikkalaiset jättäneet protestoimatta, vaikka tietysti jokainen sensuurin läpäissyt uutisfilmi — vaikka vain erikoisnäytännössä — oli lähetystölle voittoa.⁴²

VTL muutti linjaansa sotatapahtumien uutisoinnin suhteen vasta marraskuussa sotatapahtumien seurauksena, ja myös läntisten suurvaltojen neutraaleimmat tiedotteet voitiin saksalaisten ohella julkaista suomalaisissa sanomalehdissä. Ovenavaus länteen ei merkinnyt propagandististen amerikkalaisten uutisfilmien paluuta markkinoille. Niiden osalta sensuuri vapautui vasta syyskuussa 1943.

Eduskunnan väliintulo

Suomen Filmiliiton edustajat olivat Saksassa pidetyssä konferenssissa sitoutuneet IFK:n tavoitteisiin, joihin kuului poistaa amerikkalaiset elokuvat Euroopan markkinoilta kokonaan vuoden 1943

kuluessa. Suomessa herätti huomiota se, että SFL:n ajamat tavoitteet olivat tiukempia kuin mihin IFK itse asiassa muualla joutui tyytymään. IFK:n puolueettomista jäsenmaista Ruotsi ja Portugali olivat alunperin suhtautuneet täysin kielteisesti amerikkalaiselokuvien esittämiskieltoon, eikä Sveitsiäkään ollut saatu vielä mukaan sopimukseen. Filmiliiton edustajia voitiinkin kieltoasiassa hyvin perustellen sanoa aikansa muoti-ilmauksella ”paavillisemmiksi kuin paavi itse”.⁴³

Saksan valta-asema oli kuitenkin vuoden 1943 loppuun mennessä mennyttä myös elokuva-alalla. Ideologisestikin tämä tuli selväksi, sillä saksalaiset hylkäsivät poliittisella tasolla jo Stalingradin taistelujen kestäessä Uusi Eurooppa -teeman, joka oli siivittänyt kulttuurialankin järjestäytymistä.⁴⁴ ”Uuden Euroopan” ideologiaa elokuva-alalla ajaneen SFL:n kansainvälinen toiminta hiipui. Toukokuussa vuonna 1943 pidetyn IFK-kokouksen jälkeen vain Suomi-Filmin johtaja Risto Orko osallistui puheenjohtajan ominaisuudessa teknisen jaoston kokoukseen lokakuuisessa Wienissä samana vuonna. Venetsiassa syyskuussa pidettäväksi aiottu IFK:n vuosikokous ja lokakuuksi kokoon kutsuttu IFK:n pääneuvoston kokous Prahaassa peruttiin sotatilanteen vuoksi.⁴⁵ Suomalaisessa keskustelussa Uuden Euroopan ideologia näyttää sinnitelleen pitempään.

Sekava tilanne herätti huomiota myös eduskunnassa. Sosiaalidemokraattiset kansanedustajat Viljo Rantala ja Alpo Lumme kiinnittivät huomiota elokuva-alan poliittisiin ristiriitoihin keväällä 1943. Lumpeen eduskunta-aloite olisi merkinnyt elokuvan valtiollistamista Norjan mallin mukaisesti. Tätähän oli esitetty hieman eri muodoissa jo vuosina 1917, 1918, 1921 ja 1922. Lumpeen ehdotuksessa elokuvien tuotanto ja esitysoikeus olisi siirretty yleishyödylliselle valtion, kuntien ja aatteellisten yhdistysten ylläpitämälle yhtymälle. Rantalan aloitteessa taas kotimainen filmituotanto ja elokuvien esittäminen olisi järjestetty niin, ”etteivät kaupalliset tai valtiolliset puoluenäkökohdat pääsisi ... määräämään taiteellisten tai siveellisten arvojen kustannuksella”.⁴⁶

Lumpeen esitys merkitsi ”yritystä tuhota yksityisyritteliäisyys filmialalla samaan tapaan kuin Neuvosto-Venäjällä oli tehty”, Bruno Salmiala (ikl) pauhasi eduskunnassa. ”Rantalan esitys oli osa Suomen Filmiliiton vastaista taistelua”. Kansainväliseen Filmiliittoon kuuluvan SFL:n jäseninä olivat käytännöllisesti kaikki filmituottajat ja

suurin osa elokuvateattereiden omistajista. Jäsenet edustivat 280 elokuvateatteria ja 75.394 katsojapaikkaa, mikä merkitsi, että ulkona liitosta oli vain 149 elokuvateatteria ja 45.102 paikkaa, Salmiala laski. SFL:n varapuheenjohtaja Onni Hiltunen (sd) kumosi Salmialan tiedot: Filmikamariin kuului kaikkiaan 239 teatteria ja 9 vuokraamoaa.⁴⁷ Tämä oli liittojen propagandakilpailulle tyyppillinen tilanne ja osapuolet olivatkin julkaisseet pää-äänenkannattajissaan *Elokuvateatterissa* (SFK) ja *Suomen Kinolehdestä* (SFL) kilvan järjestöjensä jäsenlistoja.

Selitys erilaisille luvuille oli yksinkertainen. Monet elokuvateatterit olivat tehneet joskus jopa vähemmän vilpittömässä tarkoituksessa ns. ”pitkäaikaisia sopimuksia”, joista osa oli kaikessa hiljaisuudessa tehty taannehtivasti. Näin taattiin amerikkalaisten elokuvien esittäminen pitkälle tulevaisuuteen, sillä Suomen lainsäädäntö ei suhtautunut ymmärtäväisesti sopimusrikkeisiin. SFL:n oli turha vaatia sopimusten yksipuolista irtisanomista kesken sopimuskauden. Sopimuksia tehneet elokuvayrittäjät saattoivat siten käytännössä näyttää hyvämenekkisiä amerikkalaiselokuvia siinä kuin muitakin (taloudelliselta kannalta) parhaaksi katsomiaan elokuvia. Toiset teatterinomistajat taas katsoivat parhaimmaksi liittyä molempiin kilpaileviin liittoihin, jotta voisivat esittää tuottoisia suomalaisia elokuvia. Seurauksena oli entistä suurempi propagandakilpa liittojen välillä.

Maaliskuun lopussa eduskunta oli esittänyt toivomuksen, että hallitus kiireisesti hankkisi selvityksen elokuva-alalla vallitsevista olosuhteista. Epäkohtia havaittaessa hallituksen tuli eduskunnan mielestä ryhtyä toimenpiteisiin näiden poistamiseksi.

Tämän mukaisesti presidentti antoi 28.5.1943 valtioneuvoston tehtäväksi ryhtyä asiassa toimiin. Hallitus perusti syyskuussa komitean ja totesi samalla asiaa jo valmisteltavan opetusministeriönsä. Komitean puheenjohtajaksi valittiin opetusministeriön esittelijäneuvos Arvo Salminen (kok) ja jäseniksi Yrjö Rannikko (SFL:n pääsihteeri, elokuvaseensori), kansanedustaja Onni Hiltunen (Suomen Filmikamarin varapuheenjohtaja, sdp), kansanedustaja Ebba Östenson (rkp), toimittaja Urho Kittilä (filmitarkastamon jäsen, ml) sekä puolustusministeriön eversti Lauri Leander (usein sotilasasiantuntijana filmitarkastamossa, mielipidevaikuttamista ja -tarkkailua harjoittavan sala-

järjestön Vapaus-Isänmaa-Aseveljien komitean puheenjohtaja). Sihteeriksi valittiin SFK:n toimitusjohtaja Ensio Hiitonen. Elokuvakomitea sai sodanjälkeisen, vuonna 1946 voimaan tulleen sensuurilain perusteena olleen mietintönsä valmiiksi 31.7.1944. Komitea kuitenkin ehti vaikuttaa filmiriidan boikottien purkamiseen keväällä 1944.

Raakaa peliä

Amerikkalaiset olivat lokakuussa 1943 vihdoinkin onnistuneet hankkimaan raakafilmiä Tukholmaan. Raakafilmin jakelu tapahtui lähetystön tarkassa valvonnassa sitä varten perustetun Oy Valovarjo Ab:n avulla. Yhtiön omisti Gunnar Lönnqvist. Eastman Kodakin filmiä oli saatu kaikkiaan 9,4 tonnia, jolla aiottiin paitsi kopioida amerikkalaisia filmejä, myös tarjota Suomen Filmiliitosta riippumattomalle elokuvateollisuudelle ainakin pieni mahdollisuus tuotannolliseen toimintaan. Yhdysvaltojen asianhoitaja Robert McClintock ja SFK:n toimitusjohtaja Ensio Hiitonen olivat sopineet tästä periaatteessa jo 29.6.1943.⁴⁸

Juuri ennen lähtöään Suomesta tammikuussa 1944 McClintock raportoi vuodesta 1942 jatkuneesta kamppailusta, jota SFK oli käynyt elokuva-alan saksalaissuuntausta vastaan. Yhdysvaltojen *charge d'affair* kertoi, että elokuvasodan kaikkien tuntemaa asetta, raakafilmiä, ei ollut kuitenkaan onnistuttu saamaan maahan ennen kuin 14.10.1943, jolloin voitiin ottaa kaikkiaan 91 kopiota 75 näytelmäfilmistä ja 20 kopiota amerikkalaisista lyhytfilmeistä. Osa raakafilmistä oli mennyt pienille tuottajille ja osa — tosin alkupe räisiä suunnitelmia pienempi osa — Aseveliliiton omistamalle Valojuova Oy:lle. Amerikkalaisten tavoite oli hajottaa raakafilmin avulla suurten tuottajien muodostama SFL, asianhoitaja myönsi. Suomi-Filmi ja Adams-Filmi nähtiin niin saksalaismyönteiseksi, ettei yrityksiä tehty niiden suuntaan. Sen sijaan suurin tuottajayhtiö, Suomen Filmiteollisuus, näytti sopivalta. T. J. Särkkä onnistuttiinkin saamaan mukaan, kun hänen omistamalleen Helsinki-Filmi O/Y:lle myönnettiin osa raakafilmistä. Perustetun yhtiön piti tuottaa suomalaisia elokuvia niille teattereille, jotka boikotin vuoksi jäivät ilman tuottoisia suomalaiselokuvia.⁴⁹

Juuri Filmiliiton hajottamisella argumentoinut Ensio Hiitonen yritti saada lisää raakafilmiä ame-

rikkalaisilta. Asianhoitaja ei halunnut suositella hallitukselleen lisätuontia, sillä “sen, joka muutoille politiikkaa, pitää tehdä päätöskin”. Lähetystön alkuperäinen tavoite oli ollut taistella saksalaista vaikutusta vastaan Suomessa ja pitää amerikkalainen näkemys suomalaisten nähtävillä. Työ oli ollut menestyksellistä, McClintock arvioi, olihan Suomi oli ainoa “akseloiva” maa, jossa amerikkalaisia elokuvia oli koko ajan esitetty saksalaispainostuksesta huolimatta. Lähetystö olikin vastaanottanut kiitoksia kaikilta elämänoiltoja onnistuneiden elokuvaponnisteluittensa johdosta. Amerikkalaiset elokuvat olivat edelleen kaikkein suosituimpia elokuvia Suomessa ja niillä oli tuossa tilanteessa yhä suurempi merkitys yleiseen mielipiteeseen, sillä kuten McClintock raporttiinsa runoili: “Kun sodasta on tulossa yhä epätoivoisempaa ja elämästä yhä synkeämpää, ovat nämä elokuvat valonsäde maailmassa”.⁵⁰

Tammikuussa 1944 raakafilmiämyksen merkitys oli amerikkalaisnäkökulmasta nopeasti vähentymässä. Kopioita oli tehty niin monta, että maassa voitaisiin esittää hyviä amerikkalaisia elokuvia seuraavat kaksi vuotta. McClintock painotti, että saksalaisten vastapainoksi raakafilmiä ei enää tarvittu, sillä sodan jatkuessa Saksa ei voisi kuitenkaan tuottaa sitä maahan yhtään. Myöskään elokuvateollisuus ei yleensä saksalaismyönteisenä tarvinnut apua, lukuunottamatta yhtä yhtiötä (Suomen Filmiteollisuutta), joka tuottaisi suomalaisia elokuvia amerikkalaisille lojaleina pysyneille Filmikamarin jäsenille. “Amerikkalaisten suosio maassa ei ollut kiinni esitetystä propagandasta, vaan ratkaisevaa oli omaksuttu politiikka”, maasta pian poistuva asianhoitaja muistutti hallitustaan ehkäpä hieman ironisella mielellä.⁵¹

Amerikkalaislähetystöön asioita hoitamaan jäi vain “toisen luokan lähetystösihteerin” Ed Gullion, joka ei elokuva-asioihin enää puuttunut. Vaikka sensuuria yleisesti kiristettiin keväällä 1944, se ei vaikuttanut elokuvasensuuriin. Saksalaispropaganda rehotti runsaana, eikä uusia amerikkalaisia filmejä Suomeen tuotu. Sotatapahtumat toki etenivät vinhaan.

Niistä tietoisena Suomen Filmikamari teki toukokuussa 1944 päätöksen lähikuukausien toimintastrategiasta. Parhaiten palveltaisiin Filmikamarin omia jäseniä ja vasta sen jälkeen kaksoisjäsenyyden omaavia Filmikamarin ja Filmiliiton jäseniä, ja vihoviimeisenä Filmiliiton jäseniä. Päätös toteutettiin sellaisenaan välirauhan jälkeen. Jaotte-

lua kuitenkin lievennettiin siten, että passiiviset Filmiliiton jäsenet saivat paremman kohtelun kuin ne, jotka sodan aikana olivat aktiivisesti taistelleet Suomen Filmikamaria vastaan.⁵²

Elokuvakomitea pyrki työnsä aluksi purkamaan Suomen Filmiliiton boikotteja. Vuokrausrajoitusten lisäksi komitea poisti rajoitukset, joilla SFL:n valmistamojaosto oli esimerkiksi kieltänyt antamasta studio- ja laboratoriopalveluita liiton ulkopuolisille edes maksua vastaan. Vaikka Filmiliiton poliittinen asema oli jo hyvin heikko, SFL asetti boikotin lopettamisen ehdoksi saksalaisten hyväksynnän. Kesäkuun lopun 1944 poliittisessä tilanteessa sitä oli turha toivoa. IFK:n saksalainen pääsihteeri Karl Melzer ilmoitti suomalaisille yhteistyökumppaneilleen yksinkertaisesti, ettei sopimusta tarvinnut muuttaa, vaan 320 elokuvaa sisältänyt eurooppalainen elokuvatuotanto riittäisi täyttämään kaikkien jäsenmaiden tarpeet. Päätös pakotti SFL:n hakemaan apua ainoalta raakafilmiä tuottavalta maalta, Yhdysvalloilta. Suomen Filmiliiton taru oli tiukasta linjasta huolimatta loppu ja vähitellen sen jäsenyydestäkin pelkkää harmia — sodanaikaiset teot olivat voitajaksi selvinneillä hyvin muistissa. SFL lakkautti toimintansa 7.12.1944. Kari Uusitalon mukaan lakkautusilmoitusta ei koskaan toimitettu yhdistysrekisteriin.⁵³

Rytin hallituksen enemmistön ja sotilasjohdon tuella Saksan kanssa tekemän ns. Ribbentrop-sopimuksen jälkeen loputkin Yhdysvaltojen edustajat poistuivat maasta. Välikirko jäi kuitenkin diplomaattisuhteiden katkaisun asteelle, eikä Yhdysvallat koskaan julistanut Suomelle sotaa. Yhtenä monista välikirkojen vaikutuksista oli se, että amerikkalaisten elokuvien esittäminen Suomessa vaarantui jälleen kerran. Raakafilmiä maahan saadakseen Ensio Hiitonen tarvitsi viisumin Ruotsiin. Kertomansa mukaan hän sai ulkoministeri Ramsayn luvalla ulkoministeriön kansliapäällikkö P. J. Hynniselältä suosituksen viisumia varten. Suosituksen Hiitonen tarvitsi, koska ”tiesi VALPO:n suhtautuvan ... epäluuloisesti” häneen. ”Aivan toisilla poliittisilla linjoilla” ollut maaherra Helenius epäsi kuitenkin matkustusluvan. Hiitosen piti hankkia elokuva-alalla toimiva ”bulvaani”, joka sitten neuvotteli asiat kuntoon amerikkalaisten kanssa Tukholmassa.⁵⁴

Kuten McClintockin tammikuussa oli raportoi-

nut, sotapolitiikan kannalta raakafilmiä ei enää ollut amerikkalaisille tärkeä. Elokuva-alan kannalta onnekaasti se oli sitä sekä kaupallisesti että yhä vahvemman aseman saavan kulttuuripoliitiikan kannalta. Poliitiikka oli vahvasti mukana, kun filmitarkastamo heti välirauhan jälkeen 20.9. kielsi saksalaiset uutisfilmit Suomessa. Vasta tilanne, jossa maassa ei esitetty saksalaisia eikä myöskään amerikkalaisia mutta sen sijaan pian venäläisiä uutisfilmejä, sai Yhdysvaltojen Tukholman lähetystön toimimaan. Raakafilmiä tilattiin sekä liittoutuneiden uutisfilmejä varten että suomalaisten tekstien tekemiseen amerikkalaisten näytelmäfilmien kopioihin.⁵⁵ Amerikkalaisten hyväksyntä saatiin pian. Raakafilmi myönnettiin ehdoilla, ettei se lisäisi vientiä Ruotsiin. Ehtona oli, ettei raakafilmiä joutuisi Suomessa saksalaisten käsiin.⁵⁶

Amerikkalaiset uutisfilmit tulivat Suomen markkinoille pian marraskuun puolivälin jälkeen, kuten myös venäläisten uutisfilmit. Asiaan vaikuttivat myös Valtion filmitarkastamon nopeat sensuuritoimenpiteet välirauhan jälkeen, jotka näin vaikuttivat myönteisesti ohjelmiston monipuolistumiseen.

SFK päätti ottaa tammikuuisella päätöksellään 1945 sotavuosina eronneet jäsenet takaisin, mikäli nämä nöyryyisivät anomaan jäsenyyttä kevään aikana. Muutamia henkilöitä haluttiin pitää liiton ulkopuolella, mutta esimerkiksi Filmiliiton rintamasta syksyllä 1943 hieman lipsunut T. J. Särkkä sai jäsenyyden jo toukokuussa 1945. Amerikkalaisten siunauksen Suomi-Filmi Oy:n uudelleenjärjestelyjen yhteydessä Ensio Hiitosen tuella saanut Risto Orko ja Werner Dahl, jonka synnit olivat vaatimattomammat, pääsivät mukaan seuraavana vuonna. Filmiliiton taisteleva sielu Yrjö Rannikko sai odottaa jäsenyyttä toukokuuhun 1947 asti.⁵⁷

Jenkkien musta lista

Yhdysvaltojen kiinnostus — jonka edellytyksenä oli saksalaisen propagandan kieltäminen sensuurissa — ei välirauhan jälkeen neuvostoliittolaisten tavoin kohdistunut sensuuriin vaan elokuviin liittyviin taloudellisiin ja kulttuuripoliittisiin kysymyksiin. Välirauhan solmimisen jälkeen elo-

kuva-ala oli kriisissä jo senkin vuoksi, että elokuvien valmistamiseen tarvittavat raaka-aineet olivat käytännössä Yhdysvaltain lähetystön päätöksen takana.

Neuvotteluihin amerikkalaisten kanssa ryhtyi lähetystöhenkilökunnalle tuttu SFK:n toimitusjohtaja Ensio Hiitonen. Hiitosen mukaan hänelle oli näytetty Yhdysvaltain lähetystössä ”musta lista” niistä suomalaisista, joiden kanssa lähetystö ei halunnut olla missään tekemisissä. Listalla oli mainittu myös Suomi-Filmi Oy:n toimitusjohtaja Matti Schreck. Suomi-Filmi Oy:ltä estettäisiin elokuvien ja alan tarvikkeiden saanti liittolaismaista. Tämä olisi merkinnyt Suomi-Filmi Oy:lle Hiitosen sanoin ”kuoliniskua”.⁵⁸

Oman kertomuksensa mukaan Hiitonen selitti amerikkalaisille, että Suomi-Filmi Oy oli vanha ja merkittävä firma ja tiedusteli, olisiko jokin kompromissiratkaisu mahdollinen. Hiitonen sopi Yhdysvaltojen lähetystön kanssa, että boikotti Suomi-Filmi Oy:n osalta poistettaisiin, jos toimitusjohtaja Matti Schreck eroaisi ja myisi kaikki osakkeensa yhtiöstä. Käytännössä yhtiön hallituksen kaikki jäsenet, joihin kuuluivat mm. Matti Schreck, Risto Orko, V. A. Koskenniemi ja Paavo Talvela, erosivat. Matti Schreckin kanssa valtataisteluun ryhtynyt Risto Orko ilmoittautui osakkeiden ostajaksi. Hiitonen ilmoitti Yhdysvaltojen lähetystölle, ettei Orko ollut esiintynyt aktiivisesti Suomen Filmiliiton riveissä. Lähetystö hyväksyi-kin Kansainvälisen Filmikamarin teknisen jaoston entisen puheenjohtajan Risto Orkon toimitusjohtaja Matti Schreckin seuraajaksi ja osakkeiden ostajaksi. Boikottilistalta Suomi-Filmi pääsi erinäisten muiden vaiheiden jälkeen vasta marraskuussa 1945.⁵⁹

Amerikkalaisten boikottilistalla olivat Suomi-Filmi Oy:n lisäksi sen omistamat elokuvateatterit Kino-Palatsi ja Scala, kuten myös saksalaisia elokuvia runsaasti maahan tuonut Adams-Filmi Oy Rex- ja Gloria-teattereineen. Myöhemmällä boikottilistalla esiintyi lisäksi osittain saksalaisen yhtiön tytäryritys Arkadia-Filmi Oy.⁶⁰ Boikotti väistyi, kun yhtiöiden omistussuhteissa tehtiin muutoksia. Adams-Filmi Oy:n osalta asian järjesti Hiitosen mukaan osittain toimitusjohtaja Veli Paasikivi, joka ”järjesti silloin Adams-yhtymän yhden esitysteatterin omistuksen siirtymisen elokuvayrittäjälle, johon voittajavallat suhtautuivat suo-

peasti”. Tämän jälkeen Adams poistettiin mustalta listalta ja pääsi sitten vapaasti toimimaan.⁶¹

Adams oli mustalla listalla, vaikka siellä esitettiin pian välirauhan jälkeen venäläisiä elokuvia. Tämä aiheutti närää Yhdysvaltojen lähetystössä, joka lähetti ulkoministeriölleen toivomuksen, että Venäjän hallitukselle huomautettaisiin asiasta. Yhdysvaltojen Helsingin lähetystön mielestä ei ollut sopivaa, että Venäjän hallitus käytti elokuviansa esittämiseen teattereita, jotka olivat joutuneet Yhdysvaltojen mustalle listalle. Listalle joutumisen syyksi lähetystö määritteli ”kollaboraation natsien kanssa”. Vähintä mitä Neuvostoliiton hallitus voisi lähetystön mielestä tehdä, olisi pyytää Yhdysvaltoja poistamaan ko. yritys mustalta listalta.⁶² Ei ole selvillä, esittikö Yhdysvallat koskaan virallisesti tällaista pyyntöä, mutta marraskuussa 1945 Adams muiden suomalaisten elokuvayritysten tavoin poistettiin amerikkalaisten mustalta listalta.

Viitteet

¹Kari Uusitalo, *Suomen Biografiliitosta Suomen Filmikamariin. Viisi vuosikymmentä elokuva-alan järjestäytymistä Suomessa*. Turenki 1974, 46 — 47. Kolmekymmentäluvulla liiton kotipaikka oli ollut Pariisi.

²Ensio Hiitosen laatima muistio ”Elokuva-alallakin käytiin sotaa”. B12, Filmikamarin 40-luku, Ensio Hiitosen Arkisto (tästedes EHA), Kansallisarkisto (tästedes KA).

³Tuomo Polvinen, *Suomi kansainvälisessä politiikassa I, 1941—1943*. Porvoo-Helsinki -Juva 1979, 151.

⁴Wipert von Blücher, *Tagebuch 1935—1944*, 12.6.1942 (2010), mikrofilmikopio, KA.

⁵Väinö Mäkelä, Monopolimahdollisuuksista alallamme. *Elokuvateatteri 1—5/1942*, 9; Nimim. Vaakamestari, ”Eräiden ulkomaisten filmien esittämistä koskevat erimielisyydet”. *Elokuvateatteri 6—7/1942*, 9.

⁶Ensio Hiitosen muistio ”Elokuva-alallakin käytiin sotaa”, B12, ”Filmikamarin 40-luku”, EHA, KA.

⁷Gunnar Autio, ”Filmiriitä”, *Elokuvateatteri 1—5/1942*, 12.

⁸Ibid. sekä Ensio Hiitosen muistinpanot Suomen Filmikamarin kokouksista 7.2.1942 ja 28.5.1942, B11, ”Filmikamarin 40-luku”, EHA, VA.

⁹Kari Uusitalo, ”Filmiriitä 1942—1945”, *Filmihullu 3/1994*, 24.

¹⁰Ohjeet 8.2. (filmikamarin johdon ero) ja 11.2. (amerikkalaisten filmien tuontikielto, FK:n hallituksen ero tai haastattelut ammattimiesten ja yleisön suhtautumisesta amerikkalaiseen filmiin), Valtioneuvoston Tarkastuselinten Arkisto (tästedes VnTeE), Da2, ”tarkastusjaoston päivittäiset tarkastus- ja poisto-

ohjeet julkaisutarkastajille ja lehdille”, KA. Ks. myös Kustaa Viikuna, *Sanan valvontaa*, Sensuuri 1939—1944, Keuruu 1962, 139. Vrt. Alpo Rusi, *Lehdistöensuuri jatkosodassa*, Sanan valvonta sodankäynnin välineenä 1941—1944, Helsinki 1981, 209, alaviite 2.

¹¹Yhdysvaltain Tukholman lähetystö Hullille 31.1. 1942, Paraphrase of telegram received, Number 174, FW860D.4061 Motion Pictures/14. Mf USA T 1184:27, KA. Saksalaisten painostusta oli lähetystöraportin mukaan asettunut vastustamaan Suomen Washingtonin lähettilään Hjalmar Procopén ”lainopillinen partneri Hornborg”, joka oli onnistunut taivuttamaan Tukholman Paramountin tuomaan Suomeen viisi näytelmäfilmiä. Taivuttelua tarvittiin, koska filmejä ei ollut maksettu. Ibid.

¹²Ibid.

¹³Muistio 3.2.1942, Department of State, 860D.4061 Motion Pictures/16. Mf USA T 1184:27, KA. Hayesin organisaatio vastasi käytännössä myös sensuurisäännöksistä ja ennakkosensuurista, mutta uutisfilmien epäviralliselle ja salaiselle sensuurille oli oma järjestelmänsä (Library of Congress Film Project).

¹⁴Schoenfeld Hullille 18.2.1942, 860D.4061 Motion Pictures/20. Mf USA T 1184:27, KA.

¹⁵Schoenfeld Hullille 19.2.1942, 860D.4061 Motion Pictures/21. Mf USA T 1184:27, KA.

¹⁶Higgsin muistio Riddlebergerille 10.3.1942, 860D.4061 Motion Pictures/36. Mf USA T 1184:27, KA. MGM, R-K-O ja Fox, jolla oli vaikeuksia agenttinsa kanssa, halusivat lähettää elokuvia heti; Columbia suostui lähettämään elokuvat, jos Office of War Information (OWI) maksaa kulut; Universal olisi lähettänyt, jos agentti suostuisi käyttämään lisenssin ja vain Paramount ”ei ollut yhteistyöhaluinen”, mutta senkin kanssa neuvottelut jatkuivat. Beggin kirje Office of War Information -toimistoon. 860D.4061 /Motion Pictures/45. Mf USA T 1184:27, KA.

¹⁷Nimim. Vaakamestari. ”Eräiden ulkomaisten filmien esittämistä koskevat erimielisyydet”, *Elokuvateatteri* 6—7/1942, 9.

¹⁸C.G.Weckman, ”Sanomalehtivälähdyksiä filmiriidasta”, *Elokuvateatteri* 1—5/1942, 10.

¹⁹Suomen Filmikamarin kiertokirje 6/1942 (9.4.1942), B11, EHA, KA.

²⁰McClintockin ja Schoenfeldin yrityksistä sekä amerikkalaisviranomaisten ponnisteluista saada valuuttaongelma ja raaka-filmiasia kuntoon, ks. Schoenfeld Hullille 19.2.1942, 860D.4061 Motion Pictures/21; Schoenfeld Hullille 27.2.1942 860D.4061 Motion Pictures/23; Milliken Longille 4.3.1942, 860D.4061 Motion Pictures/23 (1—2); Lissim Hullille 12.3.1942, 860D.4061, Motion Pictures/24; Schoenfeld Hullille 13.3.1942, 860D.4061 Motion Pictures/25; McClintockin valituksista ettei hän saa vastausta pyyntöönsä, McClintock Hullille 9.4.1942, 860D.4061 Motion Pictures/31. Kaikki tämän viitteen lähteet: Mf USA T 1184:27, KA.

²¹Hull Yhdysvaltain lähetystölle 27.5.1942, 860D4061 Motion

Pictures/32. Mf USA T 1184:27, KA.

²²Schoenfeld puhui ”pihtaamisesta”, koska MGM oli ilmoittanut edustajalleen, ettei se lähätä uusia filmejä, ennen kuin entiset kuusi on maksettu. Schoenfeld Hullille 29.5.1942, 860D.4061 Motion Pictures/35. Mf USA T 1184:27, KA.

²³Uutiset ”Filmikamarin vuosikokous”, ”Filmikamarin ylimääräinen kokous”, ”Kehitystä eri suuntiin”; *Elokuvateatteri* 6—7/1942, 10 ja 18.

²⁴*Elokuvateatteri* 6—7/1942, 18.

²⁵Schoenfeld Hullille 29.5.1942, 860D.4061 Motion Pictures/35. Mf USA T 1184:27, KA. Amerikkalaisraportit mainitsevat vain Suomi-Filmi Oy:n, vaikka Suomen Filmiteollisuus oli sen kanssa samassa rintamassa. Ehkä S-F:n johtajiston näkyvä rooli boikottihankkeessa oli syynä tähän.

²⁶Ohje 29.5.1942, Da2, VnTaE, KA. Saksalaiset yrittivät Viikunan mukaan vahvistaa monopoliasemaansa myöhemmin Finlandia Kuvan kautta. Viikuna 1962, 139. Ammatilehdissä keskustelu kyllä jatkui.

²⁷Matti Schreck, ”Filmi ja Nykyaika”, *Suomen Kinolehti* 7—10/ 1942, 125 ja Matti Schreck, ”Ratkaiseva askel”, *Suomen Kinolehti* 11—12/1942, 183.

²⁸Werner Dahl, E. Pagels, T.J. Särkkä ja Matti Schreck, Suomen Filmikamarin jäsenille, *Suomen Kinolehti*, 4—6/ 1942, 44—46. Kategoriaan pääsemiseksi riitti mm. juutalaisuus tai vaikkapa tanskalaisuus.

²⁹Suomen Filmikamarin tiedote 8.7. 1942, ”Suomen Filmiliiton perustamisesta”, B11, EHA, KA.

³⁰Päämajan tiedusteluosaston ”tiedotustoiminnan tarkastamisesta annetut lisäohjeet ja määräykset” 22.8.1942, Valtioneuvoston tarkastuselinten arkisto, Fc 2, ”Kirjeistö sotilasviranomaisten kanssa”, KA.

³¹Kansainvälinen Filmikamari Suomen Filmikamarille 26.9. 1942. Jäljennös kirjeestä, B11, EHA, KA.

³²Erkki Itkosen esitelmä Valtion tiedotuslaitoksen seminaarissa 12.9.1942, Ha2, ”Tarkastustoimintaa koskevia muistioita, lausuntoja, esitelmiä ja artikkeleita”, VnTaE, KA.

³³Tarkastusohje 14.9.1942, Da2, VnTaE, KA.

³⁴Uusitalo 1974, 54—55.

³⁵Ab 17, nro 24379, *High Sierra*, tark. 28.7.1942, ”Kielletään kokonaan”; AI, UK, Aio, VFVA. Valituksesta huolimatta elokuvalautakunta pysytti kieltopäätöksen 2.9.1942. Uusintatarkastuksessa Antti Inkinen, Ensio Hiitonen ja Väinö Meltti, 6.2.1947, jolloin elokuva tarkastettiin kolmannen kerran. Tällöin lausunnossa viitattiin 1942 tapahtumiin ja selitettiin, ettei elokuvaa tuolloinkaan hylätty ”poliittisesta syystä eikä muusta v.1942 vallinneiden olosuhteiden perusteella”. Fox-elokuvaa *Tin Pan Alley* leikeltiin hieman syksyllä 1941.

³⁶Elokuvien tarkastussäännökset vuodelta 1935 teoksessa Antti Inkinen, *Säännökset elokuvista*, Kerava 1936. Elokuvissa esiintyvälle rikollisuudelle oli varattu oma sensuuripykälänsä (5§). Elokuvatarkastamon gangsterielokuvia koskevat kielto-

päätökset olivat olleet 1930-luvulta aina 1950-luvulle asti poliittisilla perusteilla tehtyjä. Gangsterielokuvien kielloilla suojeltiin yhteiskuntajärjestystä, "lakia ja järjestystä".

³⁷Ks. laajemmin Jari Sedergrén, *Poliittinen elokuvasensuuri Suomessa 1939—1944*, poliittisen historian lisensiaatintutkimus Helsingin yliopistossa, joulukuu 1994, 197—207. Säilytetään Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan kirjastossa.

³⁸Lehdistöä koskeva ratkaisumalli, ks. Sedergrén 1994, 161—180.

³⁹John M. Begg Mr Riskenille (OWI) 18.9.1942, 860D.4061/Motion Pictures/47. Mf USA T 1184:27, KA. Samassa sähkössä puhuttiin myös näytelmäfilmeistä, sillä Begg kertoi, että uutisfilmien lisäksi Suomeen lähetettävistä RKO:n elokuvista "suurin osa ei palvele aktiivisen propagandan tarkoitusta, mutta se tosiasia, että ne ovat amerikkalaisia elokuvia, tulee pitämään yleisön tietoisena Yhdysvalloista jäsennetteluista ja se tulee, kuten asian ilmaissit, pitämään saksalaisia filmejä pois valkokankaalta sen ajan, kun niitä esitetään".

⁴⁰Schoenfeld Hullille 23.9.1942, 860D.4061/Motion Pictures/53. Mf USA T 1184:27, KA.

⁴¹Ensimmäisessä tarkastuksessa 22.9.1942 sallittiin *United Newsreel 2*, tarkastusnumero 24431, sensorit Antti Inkinen (AI), Asko Ivalo (AIO), ja *United Newsreel 3*, nro 24432, AI ja AIO; ja kiellettiin *United Newsreel 1*, Ab 17, nro 24434, AI ja AIO sekä *United Newsreel 4*, nro 24435, AI ja AIO sekä *United Newsreel 5*, nro 24436, AI, AIO. *United Newsreel - uutisfilmit 2 ja 3* kiellettiin 27.9. suoritetussa uusintatarkastuksessa. Valtion filmitarkastamon arkisto.

⁴²Amerikkalaiset protestoivat asiasta 12.1.1943 vieraillessaan ulkoministeriössä. L 12, USA, Ulkoministeriön arkisto.

⁴³Ks. esim. *Elokuvateatteri 1—5/1942*.

⁴⁴Saksa luopui sodan ideologisista tavoitteista ja taisteli Goebelsin mukaan enää viljasta ja teollisuuden raaka-aineista jo syksyllä 1942. Paavolainen 1982, 285 (21.10.1942).

⁴⁵Uusitalo 1974, 55.

⁴⁶Valtiopäivät 1943, Asiakirjat VIII6, 97—98 (Lumme) ja

Asiakirjat VIII7, 99—100 (Rantala).

⁴⁷Valtiopäivät 1943, Pöytäkirjat I, 341—344 (Salmiala) ja s. 344—347 (Hiltunen).

⁴⁸McClintock Hullille 14.7.1943, 860D.4061, Motion Pictures/111. Mf USA T 1184:27, VA. McClintock Hullille 29.6.1943, saate sähkössä 860D.4061, Motion Pictures/112. Mf USA T 1184: 27, VA. McClintock Hullille 20.1.1944, 860D.4061, Motion Pictures/117. Mf USA T 1184: 27, KA.

⁴⁹McClintock Hullille 20.1.1944, 860D.4061, Motion Pictures 117. Mf USA T 1184:27, KA.

⁵⁰ibid.

⁵¹ibid.

⁵²Uusitalo 1974, 59.

⁵³Uusitalo 1974, 58; Uusitalo 1994, 26.

⁵⁴Luonnos promemoriaksi opetusministeriölle syksyllä 1944, B12, EHA, KA.

⁵⁵Johnsson Tukholmasta Hullille 20.9.1944. 860D.406L, Motion Pictures/9—2044. Mf USA T 1184:27, KA. Raakafilmia oli Tukholmassa kaikkiaan 402 kiloa.

⁵⁶Mr. Wimant (Dep. of State, Div. of Communications and Records) State Departmentille 26.9.1944. 860D.4061, Motion Pictures 10—1044. Mf USA T 1184:27, KA. Varmistus saatiin marraskuussa Lontoosta.

⁵⁷Vrt. Uusitalo 1994, 26.

⁵⁸Ensio Hiitosen muistioluonnos "Elokuva-alallakin käytiin sotaa", 9.11.44, B12, EHA, KA.

⁵⁹ibid.; Kari Uusitalo. "Suomi-Filmin ajanluku", *Filmihullu* 6/91, 9—10.

⁶⁰Amerikkalaisten boikottilista 15.11.1944. B12, EHA, KA.

⁶¹Luonnos promemoriaksi opetusministeriölle syksyllä 1944, B12, EHA, VA.

⁶²Helsingin lähetystö State Departmentille 26.9.1944. 860D.4061 Motion Pictures, Mf USA T 1024:24, VA.